

ראשונים ואחרונים

מסות ומאמרים

מאת

פ. לחובר

ספר שני

ש"י עגנון

דרך מיוחדת לספור העברי של ש"י עגנון. הוא בן מסורת אחרת. שונה מזו של רוב המספרים העבריים. יונק הוא מן החיים ומן הספר. גם בתוך הספר נפתח לעגנון מעין חי. אף הוא לו מקור נאמן של שירה. הוא שר את שירת הנפש יחד עם שירת האותיות. אין הוא מבעלי הלבוש של עור הכתב, היוצאים בשריון העשוי קשקשים-קשקשים של קלף-ספרים. הוא שוזר לו את לבושו, הדק ורוחני, מכתרים של אותיות, מתוין ותגין, מחלק זה של הכתב שהוא בבחינת „אותיות פורחות“. הגוילים נשרפים ואין לפנינו אלא ריחם הרוחני: טעמם. את הטעם הדק הזה הוא מביא אתו במבחר ספוריו. הוא גם איש הספור, בעל „ספור-המעשה“. המשך הוא לספור-המעשה עם המשל הנאה, לספור-האגדה. את ריח האגדה הדק והמוזקק ביותר, שאצלו הוא גנוז בספרים, הביא עמו מיד בספור הראשון, ומאז הוא מושך עלינו אור של חסד זה. הולך הוא במסלולו, גם הוא לא סלול ביותר, לא יט ימין ושמאל. עכשיו, כשמונחים לפנינו ארבעה כרכים של ספוריו*, לפנינו יצירה שלמה של אמן בחסד עליון, של משורר אשר את שירת נפשו והיא גם שירת העם וספרו. יחס מיוחד יש בספרים אלה לשירת העם, לזו הכתובה על ספר, וטמונה וגנוזה באותיות ובכתריהן, ולאנשים שנפשם היא נפש השירה הזאת. אבל לא שירה זו בלבד היא שירתו של עגנון. הוא גם ממשיך את חבל-הכסף של השירה הזאת, מושך אותו הלאה, מוסיף עליו את החוט שלו. הוא יוצר בדמות השירה הזאת ובצלמה.

הכנסת כלה

החדש ביותר בארבעת הכרכים של עגנון הוא האפוס-הספור „הכנסת כלה“. פרקי ספור שונים, שהעלה קודם בכתב ובדפוס, התחברו, כאגדות-עם השונות באפוס, ונוספו עליהם פרקים רבים חדשים, וחוליה התקשרה בחוליה, עד כי היו לגוף ספורי אחד בעל חוליות רבות. יש בצורה זו של ספור משום אחדות ורבוי גם יחד;

* כל ספורי שמואל יוסף עגנון. כרך ראשון ושני: הכנסת כלה. כרך שלישי: מאו ומעתה. כרך רביעי: ספורי אהבים. בחוצאת שוקו קומאנדיט געזעלשאפט אויף אקציען, מחלקת הוצאת ספרים, ברלין תרצ"א.

הוצאת „ד ב י ר“, תל-אביב, תרצ"ה

1935

הצורה היא צורה של מחרונות ואחד הוא החוט המקשר הכל. צורה זו היא מזרחית; יש בה מאותה חדגוניות של חיים לאין סוף העוברים ללא שנויים גדולים: "חזרת הנצח". דומים הם הדברים תמיד, עם כל פלאיהם ופלאי-פלאיהם. מה שיהיה כבר היה. חביבה היתה צורה זו בספרות המליצית העברית של ימי-הביניים, ועד התקופה החדשה הגיעה — בספרי יצחק סטנוב, טוביה פדר, וביחוד ב"שלמה מול אדר", קובץ-הנובילות הראשון בספרות העברית החדשה, של שמואל אריה צאלין. היא היתה חביבה, כנראה, מפני שהיא גותנת מקום לשיחת חברים, לדברי-תורה הנאמרים באמצע. זה מספר ספור לזה, וזה לזה משל או שיחת-חכמים נאה, או שוב ספור-המעשה ממה שקרה לו — "בדידיה הוה עובדא" — או ממה ששמע.

החדוש שחדש עגנון בדבר הוא זה, שיצר מהספור התורני-העממי, המליצי וחפשי ובלתי-מקושר כראוי, אפוס. הוא הכניס אליו את הקשר ואת החבור השלם על-ידי כך שהכניס אליו גם את המעשה, ולא מעשה סתם, אלא מעשה רב של גבור נוסע, העוזב את תורתו ואת בית-מדרשו ויוצא למלחמת-העולם לשם מצות הכנסת-כלה. לשם מצוה זו עובר הגבור-הנוסע עם עוזרו ומשמשו — רבי יודל הוא היוצא למסעיו לשם מצוה, ונטע, בעל-העגלה, הוא עוזרו ומשמשו — על פני כפרים, ערים ומקומות-מושב שונים של יהודים, והוא בא לבין בני-אדם שונים, יושב ביניהם וחי את חייהם, חיי החולין והקודש שלהם, חיי חול וימים טובים, חיי שבת ומועד, חיי תורה ויראת-שמים, וגם חיי המסחר שלהם וחי העבודה והמלאכה, ושומע ומקשיב הוא לספוריהם. הספורים השונים ממלאים זה את זה, והם גם ממלאים על-ידי שמיעת-האזון את אשר מחסיר הגבור במראה-העיניים. מה שהוא אינו רואה בעיניו הוא שומע מפי אחר, המספר לו את הדברים כהיותם וכמראיתם, ונמצא שעל-ידי הספורים האלה יחד נוצר לפנינו ספור אחד כולל, ציור כולל של הויה יהודית באחת מן התקופות רבות ההויה היהודית — על סף התקופה החדשה, בימי ההתרוצצות וההתנגשות של ה"התנגדות" ו"החסידות", בימים שההשכלה ועמה החיים החדשים עוד לא חדרו למושב בני-ישראל במזרח אירופה, אלא עמדו על פתחם. העולם היהודי, בצורה זו שקבל במשך תקופת ימי-הביניים הגדולה, הוא שלם עוד, ושלם הוא היהודי עוד עם אמונתו. בעולם זה הכל עוד עומד על האמונה, אבל מורגש שהיא מתחילה להתמוטט פה ושם, ומכאן יסוד ההלצה, שנכנס גם הוא לספור. הרי זה כיסוד ההלצה, שנמצא הרבה בספורו הנצחי של סרונסט, הנמצא על גבול התקופה הישנה והחדשה בתולדות העולם. ניכר, שעגנון גם למד מסרונסט ומספורי-הנוסעים שלו, כמו שיש להכיר שלמד לפרקים גם מנדלי מונסון וספורי-הנוסעים שלו.

רבי יודל חסיד, הגבור של הספור, הוא גבור האמונה, שאינו עוסק בישובו של עולם, אלא משליך יתבו על אלהים ועל עקרת ביתו, העוסקת במריטת נוצות, והוא יושב על התורה ועל העבודה. ספרי הדת, התורה והאמונה הם חיינו. כבספור על אותו חסיד ב"זמירות" של מוצאי-שבת, אין בביתו לא מזון ומחיה ולא בגד ללבוש, והוא גונן בחשוכה אשה ובנים חמשה — כאן בנות — והאשה מעוררת אותו, כמו בספור זהווא, לצאת לשוק, כי גדלו הבנות ועליו לבקש כסף להכנסת הכלות לחופתן. לשם מצות "הכנסת כלה" עוזב רבי יודל את תורתו ועם מכתב של הרב הצדיק מאפטא, האוהב נאמן לישראל, הוא יוצא לדרך, כשהאשה ממחרת ושאלת משכנים מלבושים נאים ומתוקנים, כמו באותו ספור על אותו חסיד. ויוצא עמו רבי נטע, בעל-העגלה, המעשי ככל המשמשים המעשיים של "אבירי" הנסיעה, אבל אינו שוטה כמוהם. כדרך אדם שעברו עליו שנותיו בסכנת דרכים נוטה השמש הזה להגזמה ולספורי הבאי, כמו שהוא נוטה לספור ולשיחה סתם, והרי יש לאותו חסיד איש-שיחה שלו והוא יכול לשפוך לפניו את לבו. ושני אנשי-שיחה אלה הם שונים ובדלים זה מזה, וגם ממלאים זה את זה: זה שיחתו שיחת תלמיד-חכם וזה מספר ספורים בעלמא, זה מכוון הכל לשם שמים וזה כוונתו גם לשם הארציות, לאכילה ולשתיה ולהרויח ממון. על-יד נטע בעל-העגלה עם השוט שבידו ועם שני סוסים, שגם בהם יש משנים הסותרים זה את זה ואף משלימים זה את זה — האחד הוא בבחינת "משכני" והשני הוא בבחינת "נרוצה" — מתבלט לפנינו היטב רבי יודל חסיד, שהוא בעצמו מין "דון קיכוט" של האמונה. וכך נרקמת לפנינו תמונת "דון קיכוט" של הספר שלנו, זה שאינו מכיר ואינו מודה בשום מציאות אחרת מלבד זו שהיא על-פי שנאמר בספרים קדושים. כשהנוסעים עוזבים עוד בראשית הנסיעה אחד מכפרי הגויים והגויים רוגמים אותם באבנים אין הנוסע שלנו רוצה להכניס את ראשו לתוך העגלה, שלא יסקלוהו, כי אינו מתירא עוד מהם ומהאבנים שלהם, מכיון שכבר התפלל תפלת-הדרך. וכך אין הנוסעים עושים את דרכם לפי כוון ידוע, כי אלה הם דברי רבי יודל: "וכי יש דרך טובה או רעה, אלא אדם נכנס לעיר יאמר אשרי שבאתי לכאן, שאם היה רע לפניו יתברך כלום היה מביאני לכאן. כיצא בו בשאר כל הצרכים המדומים, אין אדם יודע מה טוב ומה אינו טוב, אלא אחר שנעשה מעשה יכול לומר יפה עשיתי, שאילו לא היה יפה בעיני המקום לא היה מניחני לעשות". ומכאן הגיע נטע לידי כלל גדול בהלכות נסיעה, וכך היה אומר: "שאל את הסוסים ואל תשאל את רבי יודל". וכן שאר המעשים והדברים של רבי יודל הם כשל מי שיושב וחולם חלום של ספרים, עד כי דומה הוא עלינו, שעיקר נסיעתו לא באה אלא כדי שיעמוד על דברי-תורה וישמע ספורי-מעשיות יפים, מלאים יראה וחכמה, ויראה

בעינינו את מעשה ה' וישועתו. ואכן כל הספורים מסתובבים על ציר אחד זה. עיקרם — ספורים של שדוכים, שכביכול מזווג את הזווגים כחפצו, על-פי השגחתו הפרטית, וענפיהם — שאר ספורים על השגחת ה' בעולמו. ורבי יודיל, שמאמין היה בהשגחה זו ומאמין היה בדברי תורה ובדברי חכמים, עד שכשנודמן לו בדרך שדוך טוב לבתו הבכירה זכר את דברי הרב מאפטא, שכמה שיפסוק אבי-החתן לבנו כך יפסוק הוא לבתו, ולא עשה שדוך באלמן זה, שאין לו אב, ולא עוד אלא שאחרי טלטולים רבים בדרך והרפתקאות רבות, כשהגיע לסכום של מאתים זהובים, שממנו ולמעלה אסור ליטול צדקה, התישב באכסניה וישב על התורה ועל העבודה וזכה שוב לרחמי-שמים, עד שהוציא את הפרוטה האחרונה, והבטיח בכל-זאת לסלק ביום החופה של בתו י"ב אלף אדומים, כמה שהבטיח אבי-החתן, ושב לביתו ברגל, בעניות ובחוסר-כל ובטחוננו לא סר ממנו אף רגע — רבי יודיל זה ראה עין בעין, כי ישועת ה' כהרף עין וכי הוא חונן דלים ומה שהבטיח למחותן נתן וזכה להשיא גם את שאר בנותיו וזכה לכל הכבוד והגדולה, ואף לעלות לארץ-ישראל, שהשתוקק אליה ונפשו חשקה בה כל הימים שישוב בעניות ובתענית.

המספר נותן לפנינו, כאילו דרך אגב, את תיאור החיים של בני התקופה. כבספור העברי העתיק ובאגדה הכל משתקף כאן דרך ספור, ולא דרך תיאור בעלמא, המפסיק את מהלך הספור. ויש שזה נשקף מתוך שבילים נסתרים, — אף זה מדרך האגדה, — מעשה בתוך מעשה וספור בתוך ספור. ויחד עם תיאור החיים באים גם דברי תורה ומוסר ותיאור האמונה של החיים האלה, יסוד האמונה שלהם, וגם הוא בדרך המעשה והפעולה, בדרך הספור. המיתוס הוא חלק בלתי-נפרד מן האפוס הנכרי. האדם בתקופות התמימות, שאותן לוקח לו האפוס לבושא, חי עוד יחד עם בני-האלים. ובאפוס של בני אמונת היהודי, האל היחיד והמיוחד שם את משכנו ושכינתו בתוכם ויעבו פקוחה עליהם. אין כאמונה זו אמונה דתית, הממלאה את הספרות העממית-הדתית היהודית בימי הגלות הארוכה, כשראה ישראל את עצמו והנה הוא כבשה אחת בין שבעים זאבים («מה יכול ישראל לעשות בין שבעים אומות חזקות? מה הם יכולים לעשות? אתה עומד להם בכל שעה ושעה זו»). היו עיקרים דתיים שמעלתם היתה גדולה ממעלת אמונה זו לפילוסופים הדתיים — הפילוסופים הדתיים הגדולים ברובם לא מנו אמונה זו כעיקר דתי, מלבד החסידים שבהם, הדתיים ברוחם, — אבל לא היתה אמונה גדולה וחשובה מזו לאנשי-האמונה. כי היא לא היתה להם הפשטה דקה ותקוה רחוקה בלבד, אלא דבר של הרגשת החיים ושל בקשת הבטחון בחיים. והן בה יש גם מן ההרגשה הדתית החיה, מהרגשת אלהים בכל עת ובכל שעה, זו הפועמת במיתוס הדתי בכלל. ולכן אין כמוה אמונה שתתן לפנינו את אמונת-החיים של היהודי בתקופה

ארוכה, תקופת הגלות הגדולה, והמספר לקח לו אמונה זו כיסוד לספורו. היא הרקע, קרקע-העולם של הספור, שממנו צומחים ועולים האנשים, המעשים והדברים, והם גדלים בכח זה, הניתן להם על-ידי יניקה מאותו קרקע. ולא זה בלבד אלא שהם מוקפים הרבה אויר-עולם זה של האמונה, של התורה והדת, עד כי כמעט אין מקום פנוי ממנו בספור. המספר תפס את כל האמצעים להחיות את הספור של האמונה. הוא משתמש באמצעי האגדה, הלגנדה הדתית, המסופרת כאן לרוב גם בפי אנשי-דת, אנשי-אמונה. משתמש הוא בלשון האגדה והספור הדתי, לשון המגיעה כאן, בכל העשירות והדקות שלה, לידי פשטות רבה, משתמש הוא בכל מילין דרבנן ובכל דברי התורה והמשלים ובכל דרכי הדבור והכתב של אנשי-האמונה, כדי להחיות לפנינו אמונה זו. יש כאן הרגשה וידיעה מפליאה ויחידה במינה בכל דרכי ההוי וההויה של התקופה הדתית שלנו, וחוש אמונותי דק הראה המספר גם במה שלא נתן. אין בכל ספור-הנסיעה הרבה תיאורי טבע וסביבה רחבים, המצויים באפוס, אין גם תיאורים רחבים ופולסטיים ביותר של פרצופי-אנשים. אמצעי התיאור הם ליריים לרוב ואגדיים. הכל כאן «פרושי», גיורי: נושא עליו את חותם הפרישות והגזירות של תקופת הפרישות והגזירות שלנו. גם הבנין של הספור כולו מתאים לכך. לא בנין המתרומם בקוים ישרים ומוצקים, אלא בנין שנבנה בסדר של מדורות-מדורות, לשכות-לשכות ותאים-תאים נסתרים. התכנית השלמה אינה מתגלית תיכף לעין הרואה; היא כמו חבויה וכמוסה והרעיון שבה כאילו חתום הוא.

הנסיון של עגנון הוא גדול ונועז: ליצור ממחרות זו של ספורים ספור אחד כולל, שיש בו משום תיאור וציור כולל של חייעם במשך תקופה גדולה ושלמה, להשתמש לשם כך ביסוד האמונה הדתית ולעשות אותו לרקע-קרקע של יצירה אפית. כידוע, אין האמונה הדתית של היהדות מאירה הרבה את פניה ליצירה האפית. האחדות הדתית בולעת את החליפות והתמורות הרבות של החיים, כל הצבעים כאילו מתמזגים לצבע יסודי אחד, הכולע הכל מראש ועד סוף, עד לאין תכלית. לפרטים הרבים של ההויה אין באמונה זו אותה חשיבות, שיש להם באמונה החסרה את האחדות השלמה והגמורה. בעולם-אמונה זה יש מקום לשאלה ולתמיהה גדולה, לקושיה עצומה בהנהגה הפנימית, בסדר-העולם הפנימי, המוסרי, אבל אין אמונה זו נותנת מקום לציור-עולם כביר וגדול. ומכל שכן שאין אמונה זו בצורה שקבלה בימיה-הבינים שלנו, וביחוד בימיה-הבינים האחרונים שלנו — ימיה-הבינים שלנו הלכו ונמשכו גם אחרי שהתחילה התקופה החדשה בחיי עמים אחרים — נותנת מקום לציור גדול ורחב. אין חיים נובעים ומפכים בעוז. אין תנועת-עם גדולה, מעין זו שמצאו לפנינו גם יוצרי האפוס החדש באירופה

במריבות ובמלחמות הגדולות שבין הכתות הנוצריות הגדולות, בין הקתולים והפרוטסטנטים בראשית התקופה החדשה, או במלחמותיו הגדולות של נפוליון הראשון ובמלחמות-החרות הגדולות של הזמן החדש, ואין כאן מקום לגולל תמונה גדולה ורחבה ביותר, המלאה גם חליפות ותמורות רבות, פרצופים רבים ושונים. ואכן התחבט עגנון הרבה עם החדגוניות של חייהם שלנו בתקופה הזאת. עם הצבע האחד, היסודי, של התמונה. הוא מעביר בלי הרף את הגבור ממקום למקום, מעביר לפניו בלי הרף חיים שונים, בגבולות החיים שלנו בתקופה הזאת, וטפוסים שונים, מן המובהקים ביותר בחיי התקופה.

הוא מבקש את הטפוסים המובהקים ביותר, את היחידים הגדולים. בין ה"חסידים" הרבים בספר, הוא מבקש גם את ה"מתנגד", את נכדו של "חכם צבי", ממשפחת רבי יעקב עמדין, הקפדן לאמת הגלויה; הוא מבקש את ה"משכיל" הבודד, את ה"מכניס אורחים" הגדול — ולעומתו הקמצן הקיצוני, זה לעומת זה — והוא מבקש את הפרנס התקיף. תמונת הפרנס התקיף היא מן הגדולות שבתמונות כאן ובכל ספוריו של עגנון, כי היא מציינת את השלטון העליון של שדרה אחת עליונה בתקופה הזאת. וכן יש כאן עוד המון תמונות ומצבים, בהם אגדיים, מה שמתאים מאד לצבע הכללי של הספר, וגם קצת גרוטסקיים ומיניאטוריים, שאינם מתאימים בכל לצבעו הכללי. בקש עגנון הרבה בתוך חוג החיים הנרדמים של תקופה השוכנת בחיק התרדמה את התנועה, בקש אותה בכל האמצעים האמנותיים — ולפעמים רחוקות גם בשאינם אמנותיים די צרכם. כדי להכניס את החליפות והתמורות שאינן נמצאות בתוך החומר של הספור עצמו כאילו הרחיב את גבול האמצעים הטבעיים שלו, הרבים, והוסיף גם קצת מן הבלתי-טבעיים, הוסיף לפעמים מן ההלצה המיותרת על החומר שלו הדק והטבעי ומן הקדושה היתרה לפעמים על היחס השירי שלו לדברים שבאגדה ושבקדושה. לא תמיד מצא את מקום העמדה הנכונה בין הקו האגדי ובין הקו ההלצי שבספור, ויש שהוא נע ונד ביניהם, מתנווד בתוכם אילך ואילך, לכאן ולכאן.

ההיסטורי בספורי עגנון

ההיסטורי בספורי עגנון — הנטיה שלו לנושאים היסטוריים ול"לבוש" מלפני התקופה החדשה — איננו דבר שבמקרה. עגנון הוא רומנטיקן ברוחו. לבו נגהה אחרי זה שעבר ואיננו עוד. הד הפעמונים שנשקעו מצלצל באזניו. הוא אינו נוטה אחרי הממשי, אלא אחרי הרוחני; אחר הצל של אילן או אחרי צלו של העוף הפורח הוא נוטה יותר מאשר אחר האילן או אחר העוף הפורח, מקשיב הוא אל ההדים יותר מאשר לקולות. מצייר הוא, אפלולית הנמתקת והולכת, "עולמות

נעלמים הנחשפים" קמעא-קמעא ו"נתיבות הנעלמים בדממה". הנתיב הנעלם — אחריו הוא הולך, ולא לבקש ולמצוא את העצם, אלא את צל עצמיותו, את צל צלמו, את זייר-האיקונין שלו. אין עגנון הוגה-דעות רומנטי, או איש בעל נטיה דתית-רומנטית, אלא צייר רומנטי. הוא מבקש את תמונת הנעלם, את צבעו, את טעמו הדק ואת צליל קולו הרוחני, החי באגדה, בחלום על מה שהיה. ליצור את האגדה הזאת הוא נותן נפשו, לעשותה לספור-הויה חי, לתמונת-חיים שלמה.

כרומנטיקן נוטה עגנון לתאר רוחות של דורות, כמו שהוא נוטה בכלל לצייר נפשות ולא פרצופים, אבל יחד עם זה יש בו נטיה של צייר אמן לתת ציור שלם לדברים. מכאן הנטיה שלו אל ה"לבוש ההיסטורי". ולבוש זה, מה שהוא אפייני למדי לרוח הרומנטית של עגנון, הוא שוב דבר שברוח: לרוב סגנון של מחשבה וסגנון של לשון ודבור — ה"רוח הממלא" שבאדם. הוא מצייר בצבעים רוחניים, בצבעים של קולות, בצירי דבור — רק מעט מאד תיאורי גוף יש ביצירותיו — ובהם הוא ממלא את השטח, את החלל.

וכך יש ביצירותיו של עגנון מן המזיגה של השלוה והשלמות הקלסית עם הרוח הרומנטית, הקשורה לרוב עם אי-שלוה, עם אי-מנוחה, עם הנפש, "הקרועה" לעבר והווה. ביצירותיו של עגנון אין מן ה"קרע" הזה. העבר והווה מתלכדים כאן יחד. העבר כאילו עובר אל ההווה, עובר אליו עם ה"גוף" הרוחני שלו, עם ה"לבוש" שלו, ונעשה מעין ההווה. וכן אין לראות כאן מן הקרע שבין החפץ וההגשמה, בין התשוקה והגלמתה. היצירה הרומנטית היא מוסיקלית לרוב. מלאה היא שאיפה, תשוקה, רצון, אבל חסרה היא לרוב את זה הממלא את השטח, את החלל. וכאן, ביצירותיו של עגנון, נעשו האמצעים המוסיקליים-רוחניים עצמם מעין אמצעים שבציור. הם נעשו ללבוש ולעטרה, כמעט גשמיים. וכך נוצר מעין גשם לרוח, נוצר ציור של דברים רוחניים-אוויריים, שיש בו שלמות גדולה. מזיגה זו של ציור קלסי ברוח רומנטית היא הנפלאה ביותר בספוריו של עגנון, והמקורית ביותר; היא הצד המקורי ביותר שבספוריו. עליידי מזיגה נאה זו של גוף ונפש, של אגדה ומעשה, של הוי והויה נעשו ספוריו ואגדותיו לחטיבה מיוחדת בספרותנו.

ה"חטיבה" בספורי עגנון, אופן הבנין של ספוריו, גם היא מגלה אותה הרוח הרומנטית, המוצאת לה הבעה וצורה שלמה, קלסית, ולפי דרכה היא, משלה דוקא. הבנין של ספוריו הוא צרופי לרוב ונראה כאילו הוא מקרי. מצטרף פסוק לפסוק, מאמר-חכמים אחד למאמר-חכמים שני, אגדה לאגדה, או גם ספור לספור, כמו ב"הכנסת כלה" ובספורים אחרים, והנה בנין שלם לפנינו, שדומה כאילו הוא

בנבנה על-פי רוח של חופש גמור, כאילו על-פי מצב-רוח בלבד, והוא הכרחי כולו, בכל פרט ופרט, המצטרף, כמו על-פי חשבון חיצוני מתמטי, אל הכלל. וכאן אנו באים לצד אחר בספורי עגנון, צד מיוחד לעצמו, הקשור בכל-זאת לצד הקודם.

ה"חסידות" וה"התנגדות" בספורים. "הנדח"

כבר העיר א. מ. ליפשיץ במאמרו על עגנון — ב"השלח" ובחוברת מיוחדת, — כי טעות היא לחשוב שעגנון הוא קרוב מאוד ל"חסידות" ושאותה תאר בעיקר בספוריו. ליפשיץ יצא לדון על הדבר הזה מבחינת השטח ההיסטורי של ספורי עגנון, כרכי גליציה ועריה, וכן מבחינת סדר-היוחסין של משפחת האמן, שאיננה משפחה של "חסידים". אולם גם מבחינה פנימית, מבחינת ה"מה" וה"איך" של יצירת עגנון, אין להגיד, שהיא כולה יצירה "חסידית". דומה שהאטמוספירה בספורי עגנון היא כולה "חסידית" או מה שקרוב אל האטמוספירה ה"חסידית", הרוחנית; אולם בתוך אטמוספירה רכרוכית זו כאילו שליט רצון פנימי חזק של "מתנגד", רצון ל"מעשים", להגשמה ולוא גם לפרקים באותם אמצעי ה"כוונה", שמקבלים כאן מעין ממשיכות, מקבלים כאן חזות-עינים, שיש והיא נראית מטעם זה כמעשה קסמים.

ב"הנדח" גלל לפנינו עגנון על פני שטח לא רחב ביותר את פרשת ה"חסידות" וה"התנגדות". דמות רבי אביגדור, איש הדין והמשפט, העושה דין ומשפט גם בנפשו וביקר לו כנפשו, איש המסורת המעשית התקיפה, היא גדולה ואיתנה. יש בה שיעור-קומה מכל צד. זהו אילן, שענפיו וגם שרשיו מרובים. אלון זקן שהרוחות שבעולם אינם מזיזים אותו ממקומו. והנה באים רוחות פושרים-דקים והם נתלים בענפיו הדקים, בצעירים ביותר. הם מלפפים אותם, מלטפים, מושכים אותם לא בכח האיתנות והזקנה, אלא בכח אחר, הדומה יותר לחולשה מאשר לגבורה, בכח הנחמה בצרה והתקוה והאמונה, עד כי ידח מהאלון הזקן נדח. הדור השני לרבי אביגדור, חתנו רבי משולם, המתנגד גם הוא, איננו עוד איתן כזקן, ונכדו של הזקן, גרשום, בן איילי, בתו העדינה של התקיף, שאביה קנס עליה מיתה, בלבד שלא תצא על-ידיה תקלה של נצחון בניה, כת" — נכדו זה נמשך בלבו כולו אחרי התורה החדשה, שהוא אמנם מתלבט ומתחבט בדרכה, נלחם בנפשו, בשורש הנפשי-המשפחתי שבו, ומתרפק עליה, על תורה חדשה זו, עד כלות הנפש, עד צאת נשמתו.

הציור הוא כאן שלם מכל צד. התוכן קבל צורה שלמה, ולכן אין בספור אפילו ההכרעה הקטנה ביותר ל"תוך" זה או אחר, של צד זה או זה, אלא יש ציון

כל הדרך מצד אחד אל השני ותיאורו. ולא זה בלבד, אלא דומה שכל צד מתואר באמצעי הוא. ה"מתנגד" הוא כולו נגלה, כולו מראה-עינים, דמות-דיוקן. לא לעתים קרובות אנו רואים אותו בספור, אבל כשאנו רואים אותו הרי הוא נראה לנו בבת אחת בכל שיעור קומתו. לעומת זאת החסידות שבספור אין לה אותה אישיות מרכזית, אין לה אותו רכז, גבוש של חומריות אנושית כדי תפיסת העין הרואה בבת אחת. כאן נפתחים לפנינו שערירי-ראיה אחרים, שבהם אנו רואים את המתרחש מתחת למכסה החיצוני, העליון, רואים את הגעגועים האנושיים, את התשוקה והכסופים הפנימיים. אלה ממלאים את האטמוספירה שמסביב לאותו אלון זקן, ממלאים כמעט את כל האטמוספירה של הספור, והם המשפיעים על אותם הענפים הצעירים להבדל ולהתרחק מן הגזע העתיק, המשומר.

בנושא של הספור הזה יש קצת מהנושא האגדי על-דבר ראשית ימי ה"חסידות" וימי ריבה ומלחמתה עם ה"התנגדות", שהשתמש בו פרץ במונולוג ה"חסיד" שלו, "בין שני הרים". וכאן ניתנת בידינו מעין אמת-מדה למוד בה את היצירה של עגנון, כי יש בידינו למוד את המרחק מהמונולוג ההוא עד הציור האמנותי שלו, העשיר מן המונולוג באמצעי ביטוי וציור, ורחב הוא ממנו בתפיסה, המתפשטת על פני חיי שני הצדדים והכוללת את שני הצדדים ומביעה את רוחם בכל הקו הציורי והשירי גם יחד של הספור, בליריות שבו מצד אחד ובפלסטיות שלו בצד שני, בכח הגבוש והרכוז שבו ובכח אחר של תפיסת הנימים והמיתרים הדקים שבלב האדם, גם בלבו של אותו "מתנגד" בשעת "חולשה", כשמתגברת בו מדת החסד. הגבורים הם כאן אנושיים יותר ממונולוג השירי ההוא והם גם שיריים יותר, עד כי כל הספור עושה עלינו רושם כשיר לירי נבחר, שהוא גם אפי למחצה, כמין בלדה או לגנדה היסטורית גדולה.

והיה העקוב למישור, "פולין", אגודת הסופר וכדו'. את האופן של הבלדה או הלגנדה ההיסטורית יש לראות כאופן-היצירה הראשי של עגנון. סוג זה עומד בין הליריקה ובין האפיקה. ועל פני דרך זו, שבין הליריקה ובין האפיקה, נמצאת כמעט כל יצירתו של האמן. ולכן טבעי הדבר, כי הנסיון הגדול של עגנון ליצור מעין אפוס, הוא יחד עם זה מעין נסיון לחבר ספורים אגדיים ליריעה ספורית אחת גדולה ושלמה. ליצירת-האפוס הגדולה עגנון כאילו חסר אותו צמאון טבעי גדול למעשה רב. הוא כאילו חסר צהלת-חיים הגדולה ושפעת-חיים זו, המשתפכת על פני מרחבי שדה וינר, אדם ובהמה. לעומת זאת קרוב הוא לפי יסוד נפשו הרוחנית אל התוכן של הבלדה או הלגנדה ההיסטורית, אל המעשה האגדי, שיש בו רגעי פליאה והשתוממות, או יש בו

רגעים של התקדשות וקדושת החיים, השלכת הנפש מנגד כדי להציל חיי נפש אחרת או כדי לעשות מעשה טוב אחר. ועליכן אלה הם השלמים ביותר בספוריה, שיש בהם ממעשה אגדי זה. ליצירה לירית כזו הוא מכניס יסוד אפי חזק. שוור הוא את חוטי-האגדה האלה שזירה דקה, חזקה ושלמה גם יחד, שאינה אובדת כלום מזיו רוחניותה ומקבלת אור וכח של חיים. ביצירה לגנדרית זו יחיד הוא עגנון בספרותנו. איש לא הגיע בה עד עכשיו לשלמות כזו.

ל"היה העקוב למישור" יש מעין דמיון רחוק למעשה "הכנסת כלה". גם כאן אותו "היורד בעניו" ומכתב המלצה בידו והוא נודד בעולם, לבקש חסד מבני-אדם ולמצוא מתנת בשר-ודם: אבל ה"יורד" הוא יורד לשם מצוה, לשם "הכנסת כלה". שליח מצוה הוא ואינו ניזוק, לא בגופו ולא ברוחו ונשמחו. שם שמרה עליו אמונת-העם והיא כללה את מעלותיו ועשתה אותו לכליל-השלמות. וכאן אדם עני, "יורד" ממש, היורד למצוא שכר רעבון ביתו. אותו הביאה האגדה העברית לידי בסיון, כי הן אי-אפשר שהעניות תהיה עניות סתם, בלי טעם. אין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניה עם בריותיו ואין הוא עושה דין בלא דין. וכך נעשה הגבור הזה למין גבור של בלדה עממית עמוקה, עם מעשה שטן, ואף עם מעשה אהבה עמוקה, אהבת נפשות כשרה וצנועה עד מסירות-נפש ממש, עד צאת הנשמה. אלה שהסתכלו בצורת היצירה הזאת של עגנון, בלבוש העממי, ההולם את היצירה העממית ביותר, יצירת העניות או הדלות היהודית הגדולה, לא הסתכלו די בנפש שלה. היא מלאה כולה "פסוקי דרחמי", שירת נפש נענה, שירת התוגה הישראלית למראה חשכת העולם. האור שוקע בלי הרף, הולך ודועך על ראשו של הנודד מראשית הספור עד אחריתו, ויהי לילה, ליל הנצח, ואתו יורדת שלוה, נצח, על ראש הנודד העיף ויגע-הכח. מתוך פסוקי ה"מליצה" העתיקה עולה אלינו קול בכי, הוא בכי דורות למראה צרות ויסורים רבים אין קץ, הנשפכים על ראש משפחה אחת. ואותו מנשה-חיים ואשתו קריינדיל-טשארנה נעשים לגבורים, לגבורי העוני היהודי. הם "נקראו לצבא להלחם מול תלאות הזמן", זה ש"הפך עליהם בלהות". והם נלחמים עד הסוף, נלחמים מלחמת הגוף וגם מלחמת הנפש.

אלה שרצו לראות בספר רק "היצוניות" יפה בלבד לא שמו את לבם אל מחזות-נפש מרעידים ומרעישים שבספר, כמו אותם המחזות כשמנשה-חיים ואשתו משתדלים לחפות על עניותם והיא בכל-זאת יוצאת ומתבלטת לעין כל, או רגעי ההחלטה של הזוג לשים את פניהם למתנת בשר ודם, או רגעי הפרידה של מנשה-חיים מאשתו, כשהוא יוצא לדרך, להיות נודד ללחם, ואותו הרגע כשהוא רואה בחזונו האחרון, לפני צאתו מביתו, את ה"שטר של כמה מאות רייני"ש כסף לפניו" בין

דפי ספר התהלים, "לוטה במכתב אביו המנוח ובמכתב כתוב לאמר: הן לא ידע האדם את אשר אתו, כי הגלגל חוזר בעולם, על-כן השכתי זאת למענך, בני: בצר לך, חלילה, וקראת בתהלות דוד ומצאת את השטר הזה והיה לך לעזר ולסעד ביום רע וכו'". ופתאום נשמע קול שעטות הסוסים ושריקת השוט הקשה טלטלה את מנשה-חיים מעולם-הדמיון. או אותו המחזה, כשמנשה-חיים שב אל עירו אחרי הנסיון הקשה, שלא עמד בו, והוא עני כשהיה ולבו מלא געגועים לנות-ביתו, והגעגועים האלה לובשים לבוש דמיוני והוא רואה בעיני רוחו, לפני כניסתו לעירו, את "אשתו עומדת ליד דרך, מצפה, כי לבה חרד עליו. דלת חדרה פתוחה, והיא קמה באנחה, תניח מידה פוזמקה לערוך ארוחת-ערב, ומנשה-חיים יבוא בלאט מבעד הפתח הפתוח ושומע אין לו, יגש עד החלון, יכוף ראש ויטול גרב על מחטיו. מי בשא פוזמקי, מי בשא פוזמקי, אשתו תשתאה, שואלת, הן לא היה בזה אדם ולא עבר פה איש? ומנשה-חיים לא יכול עוד לעצור ברוחו, כי שמע קול אשתו מדברת אליו". רק משורר גדול יכול לראות מחזה-נפש כזה ויכול להלביש את הגעגועים האנושיים לבוש ממשי ודמיוני גם יחד כמו זה. ומחזות היסורים של מנשה-חיים, כשהוא תופש את עצמו על החטא הגדול, שחטא לנפשו בהתאוות תאוה להון, ומכר את כתב ההמלצה שלו, ונתן עיניו ביריד ובייש ושתה לשכרה, והעיקר, יסוריו האחרונים, כשנודע לו, שחטאו גרם שאשתו הותרה לעולם ונישאה לאחר, והוא אינו יכול לא לחזור ולקחת אותה, כי כהן הוא, ואינו יכול לשכוח אותה ואת החטא שלה, שהוא הגורם לו, כל עוד שהוא חי בעולם. וכך הוא מת ביסוריו ומסתלק מן העולם כאחד גבור, הבוחר במות ומקריב את עצמו על המזבח של אהבה גדולה.

וכן כל הספור עם שפעת ציוריו הוא גם שיר-מזמור לאהבה נפשית, ועם כל בהירותו הוא גם שיר-מזמור לכחות הנעלמים והנסתרים שבאדם ובעולם. כמעט בכל אחד ואחד מספוריו של עגנון יש גם מן הספור על המאורע העולמי, מן התיאור הסמלי של המאורע הזה, מנתינת צורה לו, לפלא העולמי, להשגחה האלהית, ל"עונש" או למה שדומה לזה. לא רק על אנשים מספר עגנון, ולא רק את מעשיהם הוא מתאר, אלא מתאר יחד עם זה את הנשקף מתוך המעשים הללו, מספר על המהלך של מעשי העולם, ובזה ממשיך עגנון בספרותנו את הקו שבטה בה ברדיצ'בסקי, אלא שבברדיצ'בסקי היה חזק מאד כח השאלה, התמיהה. בנפשו נתנה אותותיה התפיסה של הניגודים שבדרכי ההויה העולמית, של הסתירות שבהם, התפיסה של מלחמת הכחות השונים בתוך חלל ההויה הבלתי-נראיה, בעוד שעגנון מגלם גם בזה רוח המסורה היהודית, הרואה כת אחד, שהוא כלי-יכול.

עגנון אף נוטה על-פי טבעו כולו להרמוניה, ולכן הוא רואה את ההרמוניה שבין כחות-ההויה, המתאחדים כולם לתכלית אחת, עליונה ונעלה.

וזה הנותן הוד מיוחד לאגדה הדתית של עגנון, ללגנדה שב"פולין" וב"ספורים הקטנים" שלו. לבו של האמן עגנון תמים בזה עם המסורת הדתית, שהוא מבהר אותה ונותן לה בטוי שלם, שיש בו מן השלוה הספורית והתיאור המעשי, בעוד שאינו גורע כלום מן הרוח הדתי והאגדי שלה. מעשיות קטנות, כמו "מעשה רבי גדיאל התינוק" ואחדות מאגדות "פולין", הן פניני האגדה הדתית שלנו, שלא אבד מחנך כלום על-ידי כך שקבלו גם זיו וזוהר ועלו גם למדרגה שירית ואמנותית גבוהה.

למדרגה שירית מיוחדת מתרוממות אחדות מן האגדות, שיש בהן גם מוטיב של אהבת נפשות, כמו "עגונות", "מחולת המות", וביחוד "אגדת הסופר", שבה נשתלבו השתלבות גמורה המוטיב של אהבת דתית עם מוטיב של אהבה אחרת, אהבת נפשות, גם היא דתית כולה, מסורתית. אפייני הוא לעגנון, שהנפש האוהבת אהבת-הנפשות הזכה ב"עגונות" היא נפשו של האמן וב"אגדת הסופר" הרי היא נפשו של הסופר, זה היושב מוצנע ומוסגר וחורת את האותיות ומעלה על הכתב דברי אלהים-חיים. ב"אגדת הסופר" יש מעין אידיאליזציה של הסופר האמן, שעגנון מעלה אותו בספורו למעלת ה"סופר" ההיסטורי, הכותב את ה"שמות הקדושים" שלו ועושה את מלאכתו בטהרה ובקדושה עליונה. עגנון כאילו מגלם בזה את האידיאל של הסופר ושר שיר-מזמור לאידיאל זה, שהוא רואה אותו על-פי דרכו בצורה ההיסטורית-המסורתית. הסופר הזה של עגנון הוא כולו בעל הרמוניה אישית: הרמוניה גמורה ושלמה בינו ובין מלאכת ידו, הרמוניה שלמה בינו ובין ביתו, בינו ובין עולמו. אין שום שטן, פגע ומשחית בינו וביניהם. וכך הוא כולו מעין שיר-מזמור לגבוהה וכעולת-תמים הוא עולה למעלה, הוא וספר-תורה עמו, ובגד אהבתו עליהם. כספור של מעשי בני-אדם בעולם — "אגדת הסופר" היא קדושה יותר מדי: אין בה אפילו שמץ של חולין, אפילו קלות-דעת אנושית מעטה, הסחת-דעת קטנה מן האידיאל האנושי. אבל גם לפי הבנין של אגדה זו הרי היא כולה שיר: הכל עולה ומתרומם בה מן הנקודה הראשונה למעלה רמה של רגש והרגשה, הציור מתרומם כאן בלי הרף למוסיקה פנימית, נפשית, עולה הוא בלי הרף כמו בסולם-הקולות. וכך בשיר המזמור, המזמר כמו מאליו, "אפילו הוא (הסופר) סוגר את פיו", הן מת רפאל הסופר, מת מתוך אהבה עליונה לספר-התורה ולזו שלשמה ולזכר נשמתה כתב אותו, מת כמו גבור הקדושה והאהבה גם יחד.

"ספורי אהבים", "ספורים קטנים"

גם ב"ספורי אהבים" של עגנון יש מאהבה רוחנית ואמנותית זו. הגבורים בספורים האלה, בין אם אמנים הם ובין אם אינם אמנים, מושכים את היניקה שלהם מספירת "תפארת". הם נמשכים בכל אחר חלום יפה, אחר דמיון רוחני, ונותנים לו את חייהם בלי חשבון ודעת. היסוד הנפשי שלהם הוא המראה הדמיוני, הצל הנפשי הרחוק, ה"חלום עובר". ב"דמי ימיה" מתה אם הגבורה בספור שנושא עליו שם זה והבת צועדת בדממה בעקבותיה הרוחניים של אמה, אוהבת את חלום-הנעורים של האם והוא נעשה לחלום-חלומה, הלוקח שבי את כל נפשה, עד שהיא באה במקום אמה, נישאת לאיש ששאף את צל האם ותהי לו לצל שלה. בעולם הצללים הרוחניים האלה מטייל עגנון אט ומוסר בלשון, שגם היא כולה לשון תפארת, לשון של צבעים נפשיים, של קולות דקים והדים, ולא לשון של מושגים, את שפת הצללים האלה. המבקשים את היסוד שבדברים אלה בספרות הסקנדינבית אינם שמים את לבם ליסוד שיש לדברים ביצירותיו של עגנון עצמו, ביצירותיו ההיסטוריות. הן הוא רודף בכל מקום אחרי הצל הנפשי, אחרי התמונה הרוחנית, זו שניטל עיקרה ונשאר טעמה. וכך היא גם אהבת האנשים והנשים שלו לחלום עובר, לצל יעוף, זאת היא האהבה של חמדת ליעל, ב"גבעת החול": צל רודף צל, צל פוגע בצל, נוגע ואינו נוגע, או אהבת נעמן זו לצל אמו שב"אחות", ואפילו אהבה זו של עובדיה בעל מום לשיינה-סריל שלה, בעלת הגוף החמים, הנגמרת באהבה עילאה, באהבת-סליחה רוחנית — אהבת צללים היא זו, צללים אלה שעגנון מבקש אותם באגדותיו ובספוריו ההיסטוריים.

צללים אלה קמים לתחיה בקסם עטו. הם מקבלים דמות של חיים שלמים אפילו בשעה שהם רק "רוחות", כאותם ה"רוחות" שהוא מצייר ב"חופת דודים" ובספורים אחרים שלו. ולעומת זאת חיי המעשה והתנועה של בני-אדם כאילו רחוקים ממנו. בחיים קרובים אלה הוא מסתכל מתוך הומו, כמי שנודמן ליריד ואיננו לא קונה ולא מוכר, והריהו מסתכל בטרחה ומשאם של בני-אדם מתוך שחוק-רחמים, ספק בקורת וספק חיוך. מתוך הומו כזה הוא מסתכל "בנערינו ובזקנינו" (בספור שנקרא בשם זה).

הכלל העולה מתוך הספורים

זה הכלל באמנות דקה וטהורה זו: "מה שחדל להיות לו אורח בחיים חי בשירה". שאלו את רבי שמחה-ברוך — מגבוריו "החסידיים" של עגנון, בספור "לבב אנושי" — כי יספר מספורי רבו הזקן, שמת לפני שנים רבות, והוא עדיין תלוי בו כולו ברוחו ובנפשו. אז הוציא ממרתף-היין שלו את הקנקן הישן, זה

שקנה לפנים ממשולח אחד, שהביאו מארץ-ישראל על מנת להביאו דורון, "לך" לארבע כוסות, ולא אסתייעי מילתא. מיין זה, שנשפך כמו שמן, הטיף אותו קשיש טיפין-טיפין לכוסו של כל אחד ואחד מבני החבורה, ויין ישן זה, "הכניס מין שמחה כבדה באברים". על יין זה אמרו בני-החבורה, כי הוא "סמיט ואטלס": "דומה כאדם שכורך מטפחת של סמיט על צוארו וכל הגוף חם". יש מרגש זה בשעת קריאת חלק גדול מן הדברים שבארבעת הכרכים של עגנון: הדברים מעוררים "שמחה כבדה" באברים, שלא בנקל אדם משתחרר ממנה. יש שלמות מוצקה בדברי אגדה ושירה אלה, המרוה ומשביעה.

סבת-שבט תרצ"א.

"והיה העקוב למישור"

מעשה באדם אחד ושמו מנשה חיים מיושבי ק"ק בוצץ יע"א שירד מנכסיו, והעניות ר"ל העבירתו על דעת קונו, והפיל פנם בישראל, והיה נוזף ודהוף ומטולטל, ולא קפח חיי אחרים, וזכה לשם ושארית, כמבואר בפנים הספר באריכות. ועליו ועל כיוצא בו הכתוב אומר: ואז ירצו את עונם, ופירש"י ז"ל: וכפרו על עונם ביסוריהם.

הכרו והעלו על הכתב ש"י עגנון, בהוצאת י. ת. ברנר, יפו, א"י, התער"ב.

אילו נרפס הספר הזה בעיר הקודש ירושלים תוב"בא בשנת חזו' מ'פ"ע'ל'ו'ת' א'ל'ק'י'ם לפ"ק, ובאותיות רש"י, היה מזלו טוב הרבה משל עכשיו: הוא היה נקרא על-ידי רבבות יראים, והיה להם למעין ישע ומקור בטחון בחסדי ה' שלא תמו, והיה יוצא מספור המעשה הזה מוסר השכל לאלה שדעתם זחוחה עליהם והם הפצים לתפוס הכל בידים. הספר הזה הוא עממי נמור בלשונו ובסגנונו דבורו, בתפיסתו את העולם והמעשים — בכל. זוהי יצירה עממית שלמה, שכל הלקיה מתאימים זה לזה. צורת הדברים וכן הדברים עצמם נושאים עליהם, ובכל פרטיהם, הותמם של מחשבת העם ושל דמיון העם, וזה עושה את הספר הקטן לאוצר שלם של אנדות עם, משלי עם, אופני דבור ומחשבה שלו, תנועה ומבטא שלו, שנחקקו ונקלטו באותו הסגנון הדר והקולט, שיש בו לכאורה מעין ערבוב של משל ומציצה, קצת "תורה", ספרי יראים, ספורי חסידים ושפת החיים של העם. אולם כל הסגנונים האלה נתאחדו פה אחדות פנימית, יצירתית, והיו לסגנון אחד חי, שהוא לבוש נחמד לספור החסידתי-עממי, שיש בו ריחיתורה ומתובל הוא במשלים ובלשון חכמים, ומשולבים בו ספורי-צדיקים ושוחות תלמידים-חכמים.

בספר זה נתנסה הסגנון העברי נסיון חדש: הוא יצא מחוץ לגדרו ונשאר בכל-זאת בטהרתו ורוחו לא סר ממנו. נסיון מעין זה נתנסה הסגנון העברי לפני דור אחד, כשהכניס לתוכו מנדלי מו"ס את סגנון המשנה והדרש, והלשון, שהיתה ראויה ביחס לדברי ציריקה ולמחשבה פנימית, מחשבת הלב, כאילו הוסיפה פתאום כח ונעשתה ראויה ומתאימה למלאכת נילוף, רידוד וחרייתה של

* מאמר זה, שהדפסתיו (ב"הצפירה" 1912) כצאת הספר, "והיה העקוב למישור" בפעם הראשונה, על-ידי י. ת. ברנר, אני נותן כאן כמלואים למאמר על ש"י עגנון מפני הדברים שהובעו בו, שבשעתם נראו כההעזה ובמשך השנים נתקבלו על הלבבות.

הספור החדש, הריאליקטי. בתקופה האחרונה התחילו להכניס בו, בסגנון העברי, גם את היסודות היותר זרים לו: את שפת הרבור ואת ציוריה הרבור של הלשון העממית, הם כמו שהם, בכל פראותם, ו„אייקולטוריותם“. מובן, שלא כל הנכנסים לבית-מדרש זה של לשון וסגנון יוצאים ממנו בשלום, ויש אשר תהפך הלשון בהיהם והיתה למגממת ולמדברת זרות. אולם למדברים על-דבר אייפאשרות של סינתזה בין הלשון המזרחית העתיקה וציוריה הרבור וקול-הרבור של העם המדבר בגלותו בערבוב לשונות — לאלה אפשר להראות באצבע על הספר הקטן של המספר הצעיר עגנון כעל נחלון חדש ללשון העברית החדשה, הקולטת לתוכה כל מיני יסודות ושופכת עליהם מרוחה ונותנת לתוכם מרמה עד שהיו לרות מרוחה ובשר מבשרה.

הנה אחד המקומות שבספור, שאפשר לראות ממנו כל הגמישות של הסגנון הנוטה לכאורה, עקלקלות, לבא ולבאו, דומה כאילו לצדי דרכים, ומהלכו הטבעי לא נפסק:

„ואמנם מה נאוו על הלוים דברי חז"ל: למה נקרא נשך, מפני שנושך וכו'. כי עין בעין נחזה שכל יגיעם (של מנשה חיים, גבור הספור, ואשתו קריינדיץ טשארני) אצל הנשך ועוד ידו נטויה להזיק וגרם להם כמה וכמה דאגות ונשקעו ביון החובות — אין יוצא. ולמען כסות מערומי המחסור, כדי שלא יקופח בטחונם של המלוים בהם — משכו עליהם איצטלא של עשירות והיו מתנהגים לעין כל כנגידים; פזרו נתנו לאבינוים, להרב ולהחזן שלחו מנות יפות לפורים ולשש רגלים ושומר בית הקברות היה מקבל שנה בשנה זוג תחתונים, במהילה, מירי מנשה חיים. קריינדיץ טשארני מצדה תוסיפה כהנה וכהנה יין לקידוש ולהדלה לבית-הכנסת והתולץ יתנוקות לאמהות המקוננות בלילות בבית מועד לכל חי, ובכל מקום שמכריוזין על הצדקה בפומבי, נדבת קריינדיץ טשארני לעולם לא תחסר, ולא אחת ושתיים כאשר לבותיהם של אלו יהגו אימה, מאין ישלמו למלוה רבית דרבית, והנה שני אנשים חשובים נעבים עליהם ומטפחת אדומה בידם, שאבדה את צבעה כבר והריהי אפורה מאבק מטבעות, ופרשוה מול עיני קריינדיץ טשארני כשממית שפורשת קוריה, ובאין אמר ודברים תדע האשה כי נדבת ידה יבקשו הם, ולכה יתחמץ בקרבה, ועוד מעט ושפכה מרתה לפנייהם או גרש תגרשם כלה מעיניה, כי אין ידה משנת להוציא פרוטה, ובעצמה זקוקה ללוות גמילת חסד למען שלם את הרבית של הפרשה הזאת. ואולם בעוד מועד תשנה את פניה, תשים בשוק עיניה, תסלסל שפתיה ובמלים רכות משמן כה תאמר לבעלה: מנשה חיים, משום מה אינך מבקש את מעלתם שיסורו לחתונתו. אפשר ישבו לפוש רגע ויטעמו מן המרקחת, שהכינותי לשעת מחלה שלא תארע. הכנסו, מכובדים, שלוחי מצוה, רודפי צדקה! ועוד מלתה על לשונה יכין בעלה תיבות למושב, יקדם פניהם בחסד וקריינדיץ טשארני תשת כף גדולה בצלוחית המרקחת, תשפוך קצת החוצה מן המתוק המתוק ועושה את עצמה כאילו אינה משגיחה בחשיבות של כך, מפני הצורך להפליג בהונה, כמו שאמר החכם: כשיצטרך העשיר אל חרם, ישבור כדו. הקיצור, עולם שכולו טוב, עולם שכולו אורה כאשר לא יביטו לתוכו ועולם שכולו חשור כאשר כן יביטו לתוכו, אמר ר' ברוכ' ממו' ביו', ומה נמצאו אמרות קדש! והמכובדים יסורו החנותה, מברכים „שהכל נהיה בדברו“, ובורא

נפשות רבות וחסרונן“, נכנסים בשיחה נאה, שלקו הפרנסות וקשים מזונותיו של אדם ואייאפשר אפילו לכלכל עני הגון בצוק העתים האלה. „צוק העתים?“ תמה קריינדיץ טשארני, „לא דוקא!“ „לא כל האצבעות שוות“ יענה ויאמר מנשה חיים מעין סמך לדבריה, ואף היא מוסיפה ואומרת: אמת שאין להכחיש, כי רבים הם שמצבם רע, ר"ל, ונאנחת לשכרם, וכובשת את אנתתה: הלאי והיינו כדאים לפני מנהיגו של עולם ויהיה עמנו כל הימים כאשר היה עד כה. פותחת ארגו שולחנה, מנערת ומקשקשת בזווים, שצבורים ועומדים לרבית, מוציאה מטבע הגונה ומוסרת בידי מנשה חיים על מנת שיתן על-ידם, והם מתפרדים באהבה ומברכים אותם: כה יתן ה' הלאה. ומנשה חיים וקריינדיץ טשארני עושים, כביכול, עין של מעלה ואוזן של מעלה כאילו אינה רואה ואינה שומעת ועונים אמן בפנים צהובות ולבם נמס בקרבם. אך מה תתן ומה תוסיף אונאה לפני הבריות, אם אין אונאה לפני המקום? ולא ארכו הימים ומנשה חיים ואשתו נקראו לצבא להלחם מול תלאות הזמן, ונתק פתיל מסחרם והזמן הפך עליהם בלהות, וכך הונם ורכושם ויתרונם ופקודתם היו לברות לחצי פגעיו, וידלו וירשו מאד. כי כאשר יפרח המול מן האדם ה"ו, אין בידו לתפסו ולהטותו להפצו כסום שתופסים באפסר או כקונה שמחזירים אותו לחנות. וד"ל.

„ומלבד זאת, עוד היתה השנה שנה זעומה, וארבה פרש על תבואות השרה ויעש בהו כלה. וקריינדיץ טשארני שנתנה כחורה בהקפה לבני הכפר על מנת שיתורו לה מעותיהם לאהר הקציר, אבדה לה הפעם גם יתר עמלה, ויצא מבני-בוצץ כל עשרם והזמן קרא עליהם מועד, וישחו וימכו מפני זעמו, כפי שאפשר לראות עד היום הזה מתוך השירה הזאת הכתובה שחור על גבי לבו בפנקס עדת ישרון מעשה ידי סופר הקהל האמונות עלי המליצה. הלא כה דבריו כאש:

הלא מל וקמר קעקם קאו:
 ותבור וכרמל מפגיהם נכנעו:
 ובקצור תקוצרים בארעים נקטעו:
 הנה, תבואות שרי טארפה ננדעו:
 עלינו תאבל בוצץ ודברי לעו!

כמו שיש להכיר גם על-פי הסגנון — ש"י עגנון הוא מאותם הסופרים שינקו הרבה מלשך חיי העם ונאמן הוא בבית ישראל וספרותו. סופרים כאלה קרובים לעבנו, כי מניעים הם את המיתרים היותר דקים שבו, החבויים וכמוסים לפני ולפנים, אלה הנשמרים בו כירושתי אבות עתיקה ויקרה. אנתה יהודית אמיתית, כשהיא נשמעת, בוקעת למעלה ולמטה — גם לבבות שנתקשו והיו לאבן, ועונה הד רחוק לעומתה. וכך כל רגש חי אמיתי, שהיו עליו דורות, נשמר בפנימיות פנומיותנו. ולא זה כלבד, אלא ככל שאנו הולכים ומתרחקים ממנו, הרי זה מקבל צורה של דבר-שב-קדושה. קוראים אנו שירי-אהבה של משוררים שונים, אבל אינם מניעים את מיתרי לבנו במדה שמניעים אותם שירים „הכניסיני תחת כנפך“ ו„איד“ של אותו המשורר, שאינו יודע לכאורה „מה זאת אהבה“; ולא משום שביאדיק הוא משורר גדול, לכן יש ביכלתו

להניע את מיתרי לבנו, אלא משום שביאלקיס הוא משורר גדול, עלִכּוּ הוא קרוב למעין היצירה, ולכּוּ מתרחק הוא מן הארעיות והמקרויות — סוף־סוף אנו עם כל מודרניותנו הננו רק ארעיים ומקריים בעולמנו, קצף שעלה על פני המים — ומתקרב יותר למקור הנצח של נשמתנו. לדברים המתקיימים מאות שנים ועוד יתקיימו, בפנימיות פנימיותנו מאות שנים. מן המשוררים בפרוזה, המספרים העברים, יודעים את רגש־האהבה הזה של היהודי שנתן לו ניב שלם כלִיכר ביאלקיס בשיריו, רק ברדיצ'בסקי ועגנון הצעיר, משום שיצירתם גם היא נושאת עליה חותם של מסורת עתיקה ושואבים הם ממקור נשמת העם. שונים הם שלשה המשוררים האלה בדרכי היצירה, אופני הבטוי וכו', אבל דבר אחד משותף להם: הרגשה עמוקה בחיי המסורת העברית, ומכאן אצלם אותו רגש האהבה המיוחד, שנתנו לו בטוי ביצירותיהם — אהבה שיותר משהיא אהבת בשרים היא ריעות נאמנה, דבקות עילאה, אמונות אומן, ועוועי נצח צנועים.

אהבה כזו הראה לנו עגנון עוד בספורו הראשון "עגונות", שנדפס ב"העומר", והספור ההוא מלא כולו בעגונות ורוד, ועולים ממנו מעין קול בשמים וריח "גידעין". אולם בספור שלפנינו הראה לנו עגנון עוד אהבה אחרת, לא אהבת נער לנערה, אלא מין מסירת־נפש שבין בעל ואשתו, שאפשר להמליץ עליה את דברי ברדיצ'בסקי (בכתביו ביווית): "אצל היהודים דרים בעל ואשתו שלשים שנה ולא ידעו אפילו כי היו יקרים זה לזה". מנשה חיים וקריינדיץ טשארני דרו הרבה שנים כאורה כל ארעא לפני דור אחד: היא שלחה במסחר ידה והביאה טרף לבית והוא — ישב על התורה והעבודה ודאג לחיי העולם־הבא, עד שנתנסו בנסיון קשה והובאו בכור עוני, וההכרה הביא את מנשה חיים לידי כך להיות נודד מקנו וקריינדיץ טשארני נשארה כמה שנים אלמנה חיה המצפה לבעלה — עד שהיו בזה מעשי שטן ומנשה חיים, בהיותו כבר ברך קרוב לעירו על מנת לשוב לביתו, מכר את ה"כתב" וה"תעודות" שהיו לו מרב העיר לקבצו נודד. עבירה גוררת עבירה והתולעת, שהצליחה לנקב חור קטן בקליפה, ירדה לתוך התפוח ממש, יצר הרע נכנס כלבו של מנשה חיים דנו ופתחו למעום גם הוא טעם חיים ואכל אכילה נמה ושתה יין הרבה כדי להטביע את התולעת המנקרת בלבו, עד שנפל ממדרגתו והיה לשכור. את צרור כספו שדרו ממנו בהיותו מתגולל כרחוב וישן את שנת השכרון, וכשהקוץ — הוכרח עוד הפעם לנרוד ולעבוד כמה זמן, להביא מעט כסף לביתו — זו אשתו. אולם יודע השטן איד לערבב את העולם, והשטן הוא מלאך־המות. מה עשה? המית את הקבצו הנודד, בעל התעודות של מנשה חיים, בהיותו בעיר נכריה. הוא נקבר כדת והשמועה באה עד בוצץ, שמנשה חיים מת וקריינדיץ טשארני הותרה מכבלי העיגול, על סמך הכתבים והתעודות. לאחר כמה זמן נשאה, כמובן, והיה לה גם הריגון — ומנשה חיים האמתי נעשה ל"ברימין חי", כמו שקרה הדבר בדרכה האחרונה של טולסטוי, אבל מנשה חיים הוא יהודי, הוא לא עורר משפטים ולא ערער על נשואי אשתו, כשנודע לו הדבר לאחר כמה זמן. אדרבה, הוא ראה את עצמו מיותר בעולם בגרמו להטא נורא של היתר אשת־איש לעלמא, עד שרחם עליו ה' ולקח את נשמתו והיתה מיתתו כפרתו.

אולם לא ספור המעשה כשהוא לעצמו הוא העיקר בספר, אלא חיוניות הנפש והחיים הרבים, המתגלים בו לפנינו. הנה חזיון אחד עמוק ופיוטי מאד בשבט מנשה חיים לביתו: "הנבון ישכיל לדעת את המית לב מנשה חיים כאשר ראה כי קרוב הוא אל מהו חפצו ואל העיר אשר אליה תשוקתו וכנשר יטוש עלי אובל כו ירוץ לבו הפעם לקראת ההרים והנבעות הנשאות אשר מסביב לה וירא והנה מישור לפניו ותוצאות דשא לו ושדה תבואות לעומתו והנהר שטריפ"א מתאבק בעפר רגליו, ותפעם רוחו בקרבו ולבו רץ ונמהר כסמבטיון הנהר, וישא את עיניו וירא את העצים הרמים וידע כי קרוב הוא אל העיר, כי כו ררך האי־לנות לנטוע אותם חוץ לעיר. ולא יכול עוד מנשה חיים ללכת כדרכו הלאה, כי נשא נשאה אותו הרוח אליהם, ושם אוה למושב לו את תלולי הדשא, וירא מנוחה כי טוב תחת כיפת צללי העצים הרעננים, ויואל מנשה חיים למעום את עדני הצץ, והחמה טרפה עליו במערב ועבים הגביהו עוף ושחקים לארץ יפולו וכנפי הרוח יעלעלו את שמורות עיניו, ובית אבנים יחווה, על גנתו אשתו תצא, ושוש תשיש העגונה, תגל נפשה בבעלה. דלת הדרה פתוחה וקריינדיץ טשארני כמה באנחה, תניח גרב מידה בירכתי החלון להחליף כה כמעט רגע מעמל כפיה ולערוד ארוחת ערב בבית, ומנשה חיים יבוא בלאט מכעד הפתח ושומע אין לו, יגש עד החלון ויכוח ראשו כאגמוז ויטל גרב על מחטיו, והנה יד שלוחה אליו ואשתו עומדת לפניו ונפשו יצאה בדברת: מי נשא פוזמקי, מי נשא פוזמקי, אשתו שואלת, תשתאה. הן לא היה כאן אדם ולא עבר פה איש? עוד היא עושה כה וכה וידו בידה נגעה ותלפת. — קריינדיץ, מה מרובים המחטים בגרב אחד, ראי כבר מחצתי את ידי, קריינדיץ! והנה תשרה עליו רוח אהבה והסד והמוז רחמים רבים יכו שרש בלבו. היא שעמלה בחנות, היא שנשאה בעול, היא שפרנסה אותו כמה וכמה שנים וכאשר אכף עליו הגורל שב וידי ריקות ואת אשר חשך הוציא למלאות תאותו יין. כלום ראוי הוא לה? לא לחנם אמרו צרי העין שכולוביק, כאשר בא אתה בקישורי החיתון, כי שירוד זה חוץ לדרך הטבע הוא. ובאמת, כשהגיעה קריינדיץ טשארני לפרקה, ודאי היתה יכולה להתקשר בשירוכין במי שהגזו וראוי לה לפי מעשיו, ורק מן השמים זכו לו בה.

"וההילך התנער ויקם, כי כלתה נפשו לדעת את שלום אשתו, וירא כי רד היום והשמש באה ופאתי שמים יתכסו פתאם במשאון. אז תתעטף עליו נפשו למראה השחקים העגומים אשר ירבצו על הררי בוצץ וידכאו לארץ ראשם. ומנשה חיים מוחה את עיניו וגזו של פלוגי ושדהו של אלמוני לפניו ושם מדורתו של גוי, שהיה לוקח סחורה בחנותו ולא פרע. מי יודע, הקונה הוא עוד אצל קריינדיץ טשארני? אם ירצה ה' מהיום והלאה לא אשקוט ולא אנוח עד כי אוציא כל חוב מחייב ושוב אשוב אל מעמדי הראשון, אך מי יודע אם עמרה קריינדיץ בנסיון או מכרה את השטריימל חליצה, ויצר לו מאד. כי פחד פו יהא עליו לצאת בשבתות חבוש בספוריק כאשר פחותי אשר רק חבר יכונה בעלותו לתורה, כי אין יד מנשה חיים משגת הפעם לקנות שטריימל אחר, וקריינדיץ טשארני הלא תכסה פניה מכושח, אכל לישועתך

קויתי ה'. כה הרהר ההילך והערב היה ללילה, שמים לבשו קדרות ועבים נערמו יחד וירח רובץ בין המשפתיים“.

חזיונות נפלאים כאלה, המלאים עומק הרגש וגעגועים שאינם פוסקים, מתגלים לנו בספר פעם בפעם, ואם להעתיק את כולם — יקצר הגליון, אולם על-פי המעט שהובא וצויין כאן יש לראות, כי הספר הקטן הזה הוא אחת היצירות הנאות ביותר, שנוצרו בספרותנו בשנים האחרונות.